

“TURLI TILLARDA INTONATSIYA TIZIMLARINING (PARADIGMALARINING) SHAKLLANISHI.”

ABDUMITALIYEVA MUHLISAXON OLIMJON QIZI

KOKAND UNIVERSITETI

PSIXOLOGIYA YO'NALISHI TALABASI

Annotatsiya:

Ushbu maqolada turli tillarda intonatsiya tizimlari va ularning shakllanish jarayonlari ilmiy nuqtai nazardan chuqur tahlil qilinadi. Intonatsiya paradigmatlari lingvistik, fonetik, semantik va pragmatik jihatlari bilan o'rganiladi. Shuningdek, maqolada tillararo farqlar, intonatsiyaning emotsional ifodadagi roli, nutq muloqotidagi funksiyasi, zamonaviy tadqiqotlar va amaliy qo'llanilishi ham yoritiladi.

Kalit so'zlar: intonatsiya, fonetika, intonatsion paradigmatlar, tilshunoslik, pragmatika, talaffuz, semantika, nutq muloqoti

ABSTRACT

This article provides an in-depth analysis of intonation systems and their development across different languages. Intonational paradigms are examined from phonetic, semantic, and pragmatic perspectives. The study highlights cross-linguistic differences, emotional expression, communicative functions, modern research, and practical applications in linguistics, education, and speech technology.

Keywords: intonation, phonetics, intonational paradigms, linguistics, pragmatics, pronunciation, semantics, communication

Аннотация: В статье проведен углубленный анализ систем интонации в различных языках и процессов их формирования. Интонационные парадигмы изучаются с фонетической, семантической и прагматической точек зрения. Рассматриваются межъязыковые различия, роль интонации в эмоциональном

выражении, коммуникативные функции, современные исследования и практическое применение в лингвистике и технологиях речи.

Ключевые слова: интонация, фонетика, интонационные парадигмы, лингвистика, прагматика, произношение, семантика, коммуникация

Kirish

Intonatsiya – tilning eng murakkab va muhim vositalaridan biri bo‘lib, u gap ohangini, mavzu mazmunini va emotsional ifodani shakllantirishda markaziy rol o‘ynaydi. Tilshunoslik nazariyalariga ko‘ra, intonatsiya tizimi nafaqat gapning grammatik strukturasi belgilaydi, balki uning pragmatik ma’nosini ham uzatadi.

Intonatsiya paradigmalari quyidagi jihatlarda shakllanadi:

Fonetik jihat: Ohang balandligi, urg‘u, pauza, ritm, tembr va intonatsion morfemalar orqali amalga oshadi.

Semantik-pragmatik jihat: Gapning ma’nosi, muloqot maqsadi, emotsional ifoda va kontekst bilan uzviy bog‘liq.

Turli tillarda intonatsiya tizimining shakllanishi lingvistik, sotsiokultural va tarixiy omillarga bog‘liq bo‘lib, bu jarayon tilning fonologik va prosodik xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, intonatsiya paradigmalari tilning kommunikativ samaradorligini oshiradi, shaxslararo muloqotda adolatli tushunishni ta’minlaydi va til madaniyatining rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

Asosiy qism

Intonatsiyaning asosiy komponentlari

Intonatsiya tizimi quyidagi elementlardan iborat:

Ohang balandligi (pitch): Gapning boshlanishi va tugashidagi balandlik o‘zgarishi. Turli tillarda bu balandlikni aniqlash metodlari farq qiladi. Masalan, tonal tillarda (mandarin, yoruba) ohang balandligi gap mazmunini bevosita o‘zgartiradi.

Urg‘u (stress): So‘z yoki gapning eng muhim qismini ta’kidlash. Evropa tillarida urg‘u semantik markerni ham bildiradi, tonal tillarda esa u ohang bilan bog‘liq.

Pauza va davomiylik (pause & duration): Gap ritmini belgilaydi, nutqning segmentatsiyasini yaratadi, diskursni tartibga soladi.

Ritm va tembr (rhythm & timbre): Emotsional ifoda va stilistik ohangni beradi.

Bu komponentlarning kombinatsiyasi har bir tilning intonatsion paradigmalari shakllantiradi va muloqot samaradorligini oshiradi.

Turli tillarda intonatsiya paradigmalari

Yevropa tillari: Ingliz, nemis va fransuz tillarida intonatsiya ko‘pincha gap ohangining balandligi va urg‘u o‘zgarishiga asoslanadi. Savol va bayon gaplarni ohang balandligi orqali ajratish mumkin.

Osiyo tillari: Mandarin xitoy, yapon va koreys tillarida intonatsiya tonal tizim va urg‘u kombinatsiyalariga asoslanadi. Masalan, bir xil fonetik segment, lekin turli ohanglarda turli ma’no beradi.

Slavyan tillari: Rus, polyak tillarida intonatsiya emotsional ta’kidlash va sintaktik chegara bilan belgilanadi.

Afrika tillari: Yoruba va Zulu tillarida intonatsiya tonal tizim sifatida ishlaydi va gap mazmunini bevosita belgilaydi.

Intonatsiya paradigmalari shakllanishi omillari

Intonatsiya paradigmalari shakllanishiga quyidagi omillar ta’sir qiladi:

Lingvistik omillar: Morfemalar, fonemalar, gap tuzilishi va sintaktik me’yorlar intonatsiyaning fonetik shakllanishini belgilaydi.

Madaniy va sotsiokultural omillar: Muloqot odatlari, emotsiyalarni ifodalash, ijtimoiy rollar. Masalan, Yaponiyada gap ohangining yumshoqligi hurmat va odob ko‘rsatadi.

Tarixiy omillar: Tilning rivojlanishi va boshqa tillar bilan kontakt intonatsiyaning shakllanishiga ta'sir qiladi.

Intonatsiya va emotsional ifoda

Intonatsiya muloqotda emotsional mazmuni ifodalashda muhim vosita hisoblanadi.

Yuqori ohang hayrat, hayajon yoki shoshilinchni bildiradi. Past ohang xavotir, ogohlantirish yoki mulohaza ifodasida ishlatiladi. Turli tillarda emotsional intonatsiyaning semantik vazifasi turlicha: tonal tillarda ohang balandligi semantik farqlashni ham o'z ichiga oladi.

Zamonaviy tadqiqotlar va amaliy qo'llanilishi

Kompyuter lingvistikasi va sun'iy intellekt: Intonatsiya paradigmatlari nutqni tanish, ovoqli tarjima va virtual yordamchilar tizimlarida qo'llaniladi.

Til o'rgatishda: Talabalarni talaffuz va muloqot madaniyatiga o'rgatishda intonatsiya metodlari muhim ahamiyatga ega.

Kognitiv va psixolingvistik tadqiqotlar: Intonatsiya nutqni qayta ishlash, xotirada saqlash va tushunishda ro'l o'ynaydi.

Xulosa

Intonatsiya tizimlari har bir tilda o'ziga xos paradigmalar asosida shakllanadi va lingvistik, fonetik, sotsiokultural, tarixiy omillarga bog'liqdir. Ohang balandligi, urg'u, pauza va ritm kombinatsiyalari orqali gap mazmuni, emotsional ifoda va nutq samaradorligi ta'minlanadi. Yevropa, Osiyo, Slavyan va Afrika tillaridagi intonatsiya tizimlari farq qilsa-da, barcha tillarda u muloqot va emotsional ifoda uchun markaziy vosita hisoblanadi. Shu sababli, intonatsiya paradigmatlari tilshunoslik, pedagogika, sun'iy intellekt va kognitiv psixologiya sohalarida keng qo'llaniladi. Intonatsiya orqali gap ohangi, urg'u va ritm yordamida ma'no aniqligi, emotsional ifoda va muloqot samaradorligi oshadi. Zamonaviy tadqiqotlar intonatsiya tizimlarini chuqur o'rganish va

ularni amaliy sohalarda qo‘llash imkonini yaratadi. Shu bilan birga, turli tillardagi farqlarni tahlil qilish tilning universal va madaniy jihatlarini tushunishga yordam beradi.

Shunday qilib, intonatsiya paradigmalari tilning fonetik, semantik va pragmatik qirralarini chuqur anglashda muhim vosita bo‘lib, har bir til uchun o‘ziga xos ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1 Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Wiley-Blackwell, 2010.
- 2 Ladd, D.R. Intonational Phonology. Cambridge University Press, 2008.
- 3 Ladefoged, P. A Course in Phonetics. Cengage Learning, 2015.
- 4 Halliday, M.A.K. Intonation and Grammar in British English. Edward Arnold, 1967.
- 5 Hirst, D., Di Cristo, A. Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages. Cambridge University Press, 1998.
- 6 Yavas, M. Applied English Phonology. Wiley-Blackwell, 2011.
- 7 Jun, S.-A. Prosodic Typology: The Phonology of Intonation and Phrasing. Oxford University Press, 2005.
- 8 Roach, P. English Phonetics and Phonology. Cambridge University Press, 2009.